

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.923

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.4-2.1>**С. В. Березка**кандидат психологічних наук,
асистент кафедри практичної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ПЕДАГОГІЧНА ФАСИЛІТАЦІЯ У ЗВО: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ВИКЛАДАЧА

Сучасні соціокультурні зміни вимагають від викладача вишу пошуку якісно нових методів для реалізації освітнього процесу. У психолого-педагогічній літературі висвітлено багато новітніх методів, одним із яких є фасилітація. Фасилітація сприяє покращенню засвоєння знань студентами, підвищує їхню самостійність і вмотивованість, сприяє оптимізації навчально-виховного впливу. Успішність оволодіння професійними вміннями та навичками прямо залежить від свідомого підходу студентів до процесу навчання. Саме фасилітація сприяє активізації свідомого ставлення до освітнього процесу. У статті подано трактування терміна «фасилітація» з погляду різних теоретичних підходів (фасилітація як процес і як інтегральне утворення особистості, сукупність певних умінь, навичок і знань). Проаналізовано теоретичні аспекти педагогічної фасилітації в закладах вищої освіти (далі – ЗВО). Розглянуто основні функції педагога-фасилітатора. Зазначено основні завдання фасилітації освітнього процесу. Виділено найбільш значущі характеристики фасилітації у ЗВО. Надано алгоритм дій викладача під час фасилітації. Визначено необхідні складники підготовки викладача до ролі фасилітатора в освітньому процесі. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури визначено основні вміння та навички, якими необхідно оволодіти викладачу, щоб опанувати педагогічну фасилітацію. Проаналізовано особистісні якості педагога, що сприятимуть становленню викладача як фасилітатора, за схемою: інтелектуальні, емоційні, мотиваційні та ділові характеристики, розуміння себе й інших, характеристики спілкування. Виділено найбільш важливі якості для педагога-фасилітатора: емпатію, асертивність, толерантність, критичність мислення, атрактивність, конгруентність, креативність, відкритість до нового, активність, комунікативні та лідерські якості, рефлексію тощо. Визначено три найбільш розповсюджені методологічні концепції, які лежать в основі розроблення психотехнологій розвитку фасилітації педагога. Відмічено психологічні бар'єри, з якими може зіштовхнутися викладач під час переходу на нові методи фасилітації. Стаття є оглядовою.

Ключові слова: особистісні та професійні якості фасилітатора, завдання й функції фасилітатора в освітньому процесі, підготовка педагога-фасилітатора, алгоритм дій фасилітатора у виші.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток неформальної освіти в Україні кидає серйозний виклик спроможності й ефективності формальної системи освіти. Особливо актуально це питання постає в рамках вищої школи, яка має відповідати стандартам якості й водночас модернізуватися залежно від сучасних потреб суспільства. Сьогодні неформальна освіта для дорослої людини поступово набуває пріоритетного значення, адже має найголовніші аспекти забезпечення ефективного навчання та розвитку – це вмотивованість, свідомість і бажаність у виборі теми для опанування, та цікаві інтерактивні й дієві методи навчання. І якщо усвідомленість вибору та вмотивованість є особистісними факторами, то методи навчання у вищому навчальному закладі є вже полем компетентності окремого викладача ЗВО. Звичайні методи викладання лекційного матеріалу є мало дієвими, застарілими й неактуальними щодо

вимог сучасності. З метою забезпечення конкурентоспроможності та ефективності вищої освіти її модернізація має носити гнучкий і постійний характер, а також тримати курс у двох основних напрямках – зміна методів навчання й зміна позиції особистості викладача. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує нове явище в педагогіці та психології – фасилітація.

Натепер у психології феномен фасилітації розглядається з різних боків. З одного боку, фасилітація трактується як процес, що спрямований на підвищення швидкості або продуктивності суб'єкта діяльності внаслідок актуалізації його свідомості, а з іншого – як група особистісних умінь або інструментів, що дають змогу ефективно організувати групову роботу.

У контексті вищої освіти важливим є врахування всіх цих боків фасилітації. Тобто, окрім модернізації самого навчального процесу за допо-

могою нових методів фасилітації, важливою є підготовка нового сучасного педагога, який володіє не лише якісно-новим інструментарієм, а й особистісними якостями та вміннями фасилітатора, що дають змогу підвищити ефективність і продуктивність навчання як групи, так й окремої особистості.

Постає проблема зміни позиції та ролі викладача в процесі навчання, а також психологічного розвитку якостей фасилітатора в педагогів вищої школи.

Мета статті – проаналізувати феномен фасилітації у ЗВО, визначити психологічні аспекти (особистісні якості) підготовки викладача ЗВО до ролі фасилітатора.

Теоретичні витоки й загальні положення фасилітації представлені в працях К. Роджерса, І. Авдєєвої, Т. Бентлі, М. Беррі, Р. Зайонк, О. Козіна, О. Майер, Дж. Хірон, Б. Яковлева та ін. Особливості формування й розвитку якостей, умінь і навичок фасилітатора в студентів різних профілів розкриваються в дослідженнях таких науковців, як О. Болдирева, Є. Врблевська, О. Галіцан, М. Євтух, І. Зазюн, М. Казанжи, Н. Кічук, Г. Коджаспірова, С. Хілько, В. Якуніна та ін.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічного літератури можна визначити, що мало вивченими залишаються психологічні аспекти розвитку особистісних якостей фасилітатора у викладачів, які вже працюють у ЗВО

Виклад основного матеріалу. Сучасні тенденції розвитку освіти передбачають відходження від стереотипного бачення позиції та функцій викладача. У країнах Європейського Союзу сьогодні можна зустріти зміну звичного терміна «викладач» на «тьютор», «едвайзер», «фасилітатор», які є майже синонімічними між собою, але значно відрізняються за функційними обов'язками й роллю особистості викладача в навчально-освітньому просторі.

Найбільш актуальною, відповідно до вимог сьогодення, є діяльність викладача як фасилітатора. Педагогічну фасилітацію визначають як позитивний вплив на учня та групу через створення сприятливих психолого-педагогічних умов, підвищення впевненості студентів у своїх силах, стимулювання й підтримку в них потреби в самостійній продуктивній діяльності. Фасилітатор – лідер групи, який займає нейтральну позицію, не бере на себе прийняття рішення, а лише допомагає учасникам навчання ідентифікувати проблему й за допомогою конструктивного спілкування мотивувати до її вирішення. Тобто фасилітація в педагогічному процесі сприяє посиленню продуктивності навчання та виховання, поліпшує розвиток суб'єктів професійно-педагогічного процесу за рахунок спеціального стилю спілкування й особливостей особистості викладача.

Ф. Мухаметзянова та Р. Хайрутдинов у статті «Про феномен фасилітації у вищій освіті» виділя-

ють три основні функції фасилітатора, якими має оволодіти педагог у виші [7]:

- надання «дозованої допомоги» студентам у розвитку їхньої особистості як суб'єкта навчально-професійної діяльності;

- психолого-педагогічний супровід розроблення контенту навчальних програм та індивідуальних освітніх траєкторій і маршрутів;

- підтримку традицій у студентській культурі й розвиток іміджу студенту університету.

Основними завданнями педагогічної фасилітації у ЗВО є:

- розвиток індивідуальності, креативності, суб'єктності студентів;

- стимулювання та мотивування студентів;

- надання педагогічної підтримки, супровід та ініціювання різноманітних форм індивідуальної активності студента на всіх етапах педагогічного процесу, у середині яких відбувається особистісне становлення й розвиток студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності [4].

До найбільш значущих характеристик фасилітації в освітньому процесі зараховують [3]:

- співпрацю: взаємодію викладача і студента, що ґрунтується на взаємоповазі, взаємоприйнятті, підтримці й вірі у спроможність студента самостійно та повністю оволодіти матеріалом; педагог-фасилітатор займає позицію «м'якого» втручання, а саме стимулює і спрямовує пізнавальну діяльність студентів на пошук та аналіз інформації щодо певного запитання чи завдання;

- власну позицію: педагог-фасилітатор не нав'язує власну думку, він зацікавлений, щоб у студентів була своя точка зору; важливою є повага до різних позицій і думок і відсутність засудження за відмінні погляди;

- індивідуальність і рівність: кожен студент визнається самобутньою особистістю, педагог-фасилітатор однаково уважно ставиться до всіх студентів;

- саморозкриття: викладач-фасилітатор педагогічно грамотно й відкрито проявляє власні почуття та емоції, тим самим знімаючи психологічні бар'єри між учасниками взаємодії та створюючи умови психологічної безпеки;

- організацію просторового середовища: фасилітаційна організація простору дає можливість налагоджувати зоровий контакт, виконувати спільні дії, обмінюватися вербальними й невербальними засобами комунікації, емоційними сигналами, забезпечуючи зворотній зв'язок і взаєморозуміння.

Алгоритм дій викладача ЗВО під час фасилітації має включати [7]:

- фасилітацію мотиваційної сфери та сфери потреб особистості студента;

- фасилітацію формування мети суб'єкта навчально-професійної діяльності;

- фасилітацію пошуку предмета суб'єкта пізнання;
- фасилітацію пошуку методу діяльності суб'єкта навчально-професійної діяльності;
- фасилітацію пошуку засобів і шляхів пізнання суб'єкта;
- фасилітацію реалізації процесу суб'єкта навчально-професійної діяльності;
- фасилітацію рефлексії суб'єкта навчально-професійної діяльності.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що для успішної фасилітації необхідно оволодіти певними навиками та знаннями [1]:

- методами управління груповими процесами;
- методами роботи з групою динамікою;
- специфікою роботи з різними групами (за гендером, віком, професією, соціальним статусом тощо);
- особливостями роботи з «важкими» учасниками групи;
- навичками медіації;
- навичками структурування тощо.

Фасилітатор має володіти ефективними технологіями комунікації, бути чутливим до змін і настроїв групи, щоб швидко реагувати на них, обізнаним, кваліфікованим і гнучким, щоб легко підбирати методи фасилітації залежно від ситуації, проблеми та самої групи [2].

На думку Т. Манна, щоб стати фасилітатором необхідно навчитися:

- спрямовувати і структурувати дискусію групи;
- працювати з різними групами;
- орієнтуватися в різних форматах бесід і зустрічей;
- брати на себе ризик виходити самому й виводити учасників із зони комфорту;
- бути стресостійким;
- швидко реагувати на зміну обставин, допомагати учасникам освітнього процесу долати труднощі, що виникають у процесі оволодіння темою;
- бути емпатійним, відкритим до людей, мотивувати їх на особистісні зміни та саморозвиток;
- уміти виділяти вдалі рішення й напрями роботи групи.

Тобто, окрім навичок і спеціальних знань, необхідно володіти певним набором індивідуальних якостей і гнучкістю мислення. І якщо зазвичай оволодіння певними ЗУН не викликає складнощів, то індивідуальний складник підготовки педагога-фасилітатора має низку особистісних суперечностей. І психологічного погляду викладач зіштовхується з необхідністю кардинально змінювати систему власного мислення, що особливо складно для людей, уже деформованих педагогічною професією. Необхідно відмовитися від звички «повчати й учити», жаги «розповісти як треба і правильно», адже фасилітація передбачає організацію процесу навчання так, щоб

студенти через неформальні методи навчання й комунікацію самостійно дійшли необхідного висновку та отримали мотивацію для подальшого пошуку знань. При цьому викладач веде цей процес, направляє, стимулює, а не надає «готову» інформацію для засвоєння. На думку К. Роджерса, роль педагога має полягати не у трансляції інформації, а у фасилітації процесів усвідомленого учіння й особистісного зростання загалом. Фасилітація вимагає зміщення пріоритету викладача та зміну акценту з викладання на учіння. Для реалізації цього процесу недостатньо лише підібрати методи фасилітації для роботи з групою, бо лише функціональне виконання певних завдань не спонукатиме до свідомого учіння й самостійної діяльності. Зазвичай педагогу досить важко подолати традиційне ставлення до студента як до виконавця в їхній взаємодії, але зміна цього стереотипу не лише дасть викладачу змогу покращити свої навички фасилітації, а й сприятиме формуванню в студентів умінь самостійного аналізу, прийняття нестандартних рішень, гнучкості мислення. Необхідною є зміна центрації викладача з методичної чи пізнавальної на гуманістичну, яка на перше місце ставить інтереси студентів. Безумовне прийняття цінності особистості студента, відсутність оцінювального ставлення, «навішування ярликів», ставлення до студента як до рівноправного партнера створюють умови психологічної безпеки, що позитивно впливає як на освітній процес, так і на особистість викладача і студентів [5].

Важливим складником для педагога на етапі формування в собі фасилітатора є розвиток конгруентності, що полягає в необхідності свідомого ставлення до студентів як суб'єктів навчально-професійної діяльності, рефлексії всіх етапів взаємодії з ними та самої моделі спілкування, у прийнятті навчальної ситуації та власних почуттів до студентів.

Викладач-фасилітатор постійно має працювати над власним розвитком і вдосконаленням, підвищуючи власну аутопсихологічну компетентність і культуру управління, змінюючи ціннісні орієнтації мотиваційних установок, долаючи професійні кризи, стагнацію та деформацію, створюючи сприятливі психолого-педагогічні умови для ефективної та творчої взаємодії в рівноправній площині [6].

Не менш важливими якостями для викладача-фасилітатора є атрактивність, толерантність та асертивність.

Атрактивність – прагнення людини формувати позитивне ставлення до себе з боку інших людей через власне позитивне ставлення до цих людей, щирість і відкритість. Толерантність необхідна фасилітатору, щоб з повагою й терпимістю ставитися до відмінних поглядів, звичок і без повчання

вести діалог. Асертивність – комплексне відчуття впевненості в собі, у власних силах. Упевненість проявляється як стабільне позитивне ставлення до власних навичок і здібностей. Асертивність допомагає фасилітатору вести за собою групу, а позитивна віра в себе мотивує інших людей вірити у власні сили.

Список особистісних якостей фасилітатора досить різноманітний, умовно їх можна поділити на такі:

1. Інтелектуальні характеристики (щоб фасилітувати, викладач має бути обізнаним, швидко реагувати на зміни групової динаміки, змінюючи власні запитання, підбираючи нові методи роботи залежно від новоутвореної ситуації тощо).

2. Емоційні характеристики (емоційна стабільність, стресостійкість, вольові якості, високий рівень емоційного інтелекту – це ті якості, що є необхідними фасилітатору).

3. Мотиваційні характеристики (мотивація викладача є дуже важливою, адже визначає і стиль спілкування, й особливості діяльності педагога).

4. Розуміння себе й оточуючих (здатність до об'єктивності, чутливості, рефлексії та самоспостереження, відкритість для нового досвіду, емпатія тощо).

5. Характеристики спілкування (стиль спілкування, доброзичливість, здатність до співпраці, почуття такту, гнучкість, уміння відчувати і приймати міжособистісну дистанцію – аналіз цих характеристик є дуже важливим, оскільки саме спілкування є однією з ключових основ фасилітації).

6. Ділові характеристики (вміння організувати, модерувати, керувати, координувати, планувати є необхідними навичками для ведення фасилітації).

Сьогодні існує багато технологій формування особистості фасилітатора. Серед методологічних концепцій, які лежать в основі розроблення психотехнологій розвитку фасилітації педагога, можна виділити такі:

– напрям гуманістичної психології, що дає можливість сприймати особистість студента як унікальну цінність і бачити необмежений потенціал для реалізації кожної особистості;

– теорію соціального навчання, яка розглядає важливість застосування стереотипів соціальної поведінки, імітацію та засвоєння нових моделей поведінки в процесі позитивного підкріплення;

– нейролінгвістичне програмування, що збагачує системою технік для ефективної взаємодії у сфері міжособистісного спілкування.

До психотехнологій формування особистості фасилітатора зараховують діалогові лекції, діагностуючі практикуми, рефлексивні семінари, особистісно орієнтовані, комунікативні, інтелектуальні й сенситивні тренінги. Особлива перевага надається тренінгам для фасилітаторів. У тренін-

гах відпрацьовуються методи зміни власної поведінки, техніки формування нових особистісних якостей, активізується механізм нестандартного соціального інтелекту, нових тактик професійної поведінки, що дає можливість натренувати власні практичні навички фасилітатора.

Висновки. Фасилітація в освітньому процесі виникла як суттєво новий метод ефективного навчання та розвитку нового покоління. Педагогічна фасилітація висуває низку вимог до процесу навчання, а особливо до особистості викладача. Основними характеристиками особистості педагога-фасилітатора є рефлексія, емпатія, сенситивність до емоційного настрою групи, аутентичність, прагнення до саморозвитку й самоактуалізації, асертивність, атрактивність, толерантність, конгруентність, креативність, відкритість до нового, активність, комунікативні та лідерські якості. Готовність викладача до фасилітації розглядається як багатоконпонентне утворення, що інтегрує в себе різні сторони особистості й вимагає якісно нової системи психологічної підготовки викладачів.

Перспективу подальших пошуків убачаємо в розробленні комплексної системи тренінгів, спрямованої на формування особистості педагога-фасилітатора.

Література:

1. Волошина Е.В., Калайтан Н.Л. Педагогическая фасилитация как главный фактор психолого-педагогического обеспечения развития личности студентов. URL: file: VKhnpu_psykhol_201243(2)8%20(2).pdf.
2. Галицан О.А. Сутність і структура педагогічної фасилітації вчителя. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/9/statti/galican.htm.
3. Казанжи М.Й. Психологічні особливості осіб з різним типом фасилітативності : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Одеса, 2007. 190 с.
4. Казанжи М.Й. Поняття фасилітативності, її види та деякі грані прояву основної функції. *Вісник ОНУ імені І.І. Мечнікова*. Серія «Психологія». 2012. Т. 17. Вип. 5. С. 21–37.
5. Кондрашихіна О.О. Формування здатності до фасилітаційних впливів у майбутніх практичних психологів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2004. 20 с.
6. Левченко О.О. Фасилітативна діяльність педагога в контексті суб'єкт-суб'єктного підходу в педагогічній діяльності. *Вісник Житомирського державного університету*. Серія «Філософські науки». 2008. № 39. С. 23–26.
7. Мухаметзянова Ф., Хайрутдінов Р. Про феномен фасилітації у вищій освіті. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-fenomene-fasilitatsii-v-vysshem-obrazovanii>.

Berezka S. V. Pedagogical facilitation in higher education: theoretical aspects of training personality of the teacher

Modern socio-cultural changes require the teacher of the university to find qualitatively new methods for the implementation of the educational process. Psychological and pedagogical literature highlights many of the latest methods, one of which is facilitation. Facilitation enhances students' learning, enhances their autonomy and motivation, and optimizes educational and educational impact. Success in mastering professional skills depends directly on the students' conscious approach to the learning process. It is the facilitation that enhances the conscious attitude to the educational process. The article deals with the interpretation of the term "facilitation" in terms of different theoretical approaches (facilitation as a process and as an integral formation of personality, a set of certain skills, knowledge and skills). Theoretical aspects of pedagogical facilitation in higher education institutions are analyzed. The basic functions of the teacher-facilitator are considered. The main tasks of facilitation of the educational process are outlined. The most significant features of facilitation in higher education are highlighted. The algorithm of the teacher's actions during the facilitation is provided. The necessary components of the teacher's preparation for the role of the facilitator in the educational process are determined. On the basis of the analysis of the psychological and pedagogical literature, the basic skills and skills that the teacher must acquire in order to master the pedagogical facilitation are determined. The personal qualities of the teacher that will contribute to the formation of the teacher as a facilitator according to the scheme are analyzed: intellectual, emotional, motivational and business characteristics, understanding of self and others, communication characteristics. The most important qualities for the facilitator are highlighted: empathy, assertiveness, tolerance, critical thinking, attractiveness, congruence, creativity, openness to the new, activity, communicative and leadership qualities, reflection, etc. The three most widespread methodological concepts that underlie the development of teacher psychotechnology development are identified. There are psychological barriers that the teacher may encounter when transitioning to new methods of facilitation. The article is an overview.

Key words: *personal and professional qualities of the facilitator, tasks and functions of the facilitator in the educational process, preparation of the teacher-facilitator, algorithm of actions of the facilitator in the university.*